

MASOFALI TA'LIM SHAROITLARIDA OTM TALABALARIDA MAS'ULIYAT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.28.55.111>

G'ulomov Jasur Baxodirovich,

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: maqolada masofaviy ta'lim sharoitida o'quv faoliyati jarayonida talabalarda bo'lajak mutaxassis sifatida mas'uliyat ko'nikmalarini shakllantirish muammosi tahlil qilinadi. Shaxsiy mas'uliyatni shakllantirish muammosini hal qilish uchun nazariy shartlarning mavjudligi yo'llari o'rganilmoqda. Masofaviy ta'lim sharoitida o'quv faoliyati jarayonida talaba yoshida mas'uliyatni shakllantirish va rivojlantirishning aniq vositalari va shartlarini o'rganish zarurati o'rganiladi.

Kalit so'zlar: mas'uliyat, masofaviy ta'lim, yosh, o'quv qurollari, ko'nikmalarni rivojlantirish, o'quv faoliyati, shakllantirish.

Annotation: The article analyzes the problem of the formation of responsibility among students as future specialists in the process of educational activities in the conditions of distance learning. The ways of the existence of theoretical prerequisites for solving the problem of the formation of personal responsibility are being studied. There is a need to study specific means and conditions for the formation and development of responsibility at a student age in the process of educational activities in the conditions of distance learning have practically not been studied.

Key words: responsibility, distance learning, age, learning tools, skill development, learning activities, formation.

Mamlakat taraqqiyotining zamonaviy modeli demokratik jamoatchilik – davlat munosabatlarini shakllantirish, bozor iqtisodiyotiga o'tish bo'yicha strategik vazifalarni hal etishni nazarda tutadi. Bu vazifalarni hal etish yosh mutaxassisdan, o'z vazifalariga ijodiy munosabatda bo'lgan, mustaqil va malakali ravishda maqbul qarorlar qabul qilish, ularni amalga oshirish va ular uchun mas'uliyat bilan yondashish qobiliyatiga ega bo'lgan professional mutaxassisni talab qiladi. Shu munosabat bilan, ayniqsa, Covid-19 pandemiyasi davrida masofaviy ta'lim sharoitida mutaxassislar tayyorlashda mas'uliyatni shakllantirish alohida ahamiyatga ega.

Dunyoda tez sur'atlar bilan ro'y berayotgan o'zgarishlar oliy ta'lim bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning maqsadi ijodiy salohiyatga ega, yuqori kasbiy yutuqlarga yo'naltirilgan shaxsni shakllantirishdir. Zamonaviy sharoitda mehnat bozori oliy ma'lumotli mutaxassislarga va ularning raqobatbardoshligiga yuqori talablarni qo'ymoqda. Bunday mutaxassisni tayyorlash kompetensiyaga asoslangan yondashuvga va talabalarda bir qator umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutuvchi oliy kasbiy ta'limning

yangi standartlariga qaratilgan. Bu holat o'quv jarayoniga ham, o'quvchilarning o'ziga ham yangi talablar qo'yadi.

Muvaffaqiyatli o'rganish uchun esa kognitiv qobiliyatlardan tashqari, mas'uliyat, mustaqillik, tashkilotchilik (bu talabalarning mustaqil ishlari hajmining ortishi bilan bog'liq), muloqot qobiliyatlari kabi fazilatlarining ahamiyati oshadi, motivatsiyaning roli oshadi. Yoshlarning o'z o'rnini topishi, tanlagan kasbida muvaffaqiyat qozonishi, kamol topishi va takomillashishiga yordam beradigan fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi. Yangi standartda o'z-o'zini rivojlantirish, malaka va ko'nikmalarni oshirish qobiliyati umumiy madaniy kompetensiyalardan biri sifatida ta'kidlangan. Ma'lumki, shaxs salohiyatini rivojlantirish ta'lim tizimining zamonaviy paradigmasi tamoyilidir. Shu munosabat bilan, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini faollashtirish, ta'lim jarayonida o'zini-o'zi boshqarish, shuningdek, talabalik davrida kasbiy rivojlanish uchun motivatsiya bilan bog'liq masalalar alohida dolzarblik kasb etadi [1].

Faylasuflar tushunchasida mas'uliyat – bu shaxsning ongi, hissi va xulq-atvorini o'z ichiga olgan integral kategoriya bo'lib, uning tarkibiy qismlari javobgarlik sub'ekti (shaxs, jamiyat), javobgarlik ob'ekti (sub'ekt nima uchun javobgar, unga ishonib topshirilgan yoki ijro uchun qabul qilingan narsa). Pedagogik-psixologik tadqiqotlarga ko'ra, o'smirlik (talabalik) yoshi shaxsning eng jadal kamolotga erishish davri xisoblanadi. «Motivatsiyaning o'zgarishi, qadriyat yo'nalishlarining butun tizimi, bir tomondan, kasbiylashuv bilan bog'liq holda maxsus qobiliyatlarning intensiv shakllanishi, ikkinchi tomondan, bu yoshni xarakter va aql-zakovatni shakllantirishning markaziy davri sifatida ajratib turadi».

Talabalarni masofaviy o'qitish sharoitida modulli-reyting asosida o'quv faoliyati jarayonida talabalarda bo'lajak mutaxassis sifatida mas'uliyatni shakllantirish muammosi maxsus o'rganish mavzusiga aylanmagan. Shunday qilib, psixologik-pedagogik adabiyotlarning tahlili shaxsiy javobgarlikni shakllantirish muammosini hal qilish uchun nazariy shartlar mavjudligini, ammo o'quvchi yoshida o'quv faoliyati jarayonida mas'uliyatni shakllantirish va rivojlantirishning o'ziga xos vositalari va shartlari mavjudligini ko'rsatadi.

Mas'uliyat hissi – javobgarlikka bo'lgan ichki mas'uliyat hissi va u yoki bu narsa uchun javobgar bo'lishga tayyorlik. Mas'uliyat tuyg'usi – bu o'z harakatlarining oqibatlari uchun javob berish uchun ichki javobgarlik bilan birga o'z majburiyatlarni bajarishga qodir va «men kerak» hissi. Mas'uliyat, empirik kuzatishlar va nazariy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, muvaffaqiyatli o'rganish va kasbiy mehnatga hissa qo'shadigan etakchi shaxsiy xususiyatlardan biridir.

Mas'uliyat nima? Mas'uliyatni turlicha tushunish mumkin! Bizningcha, mas'uliyat – bu shaxsning o'z xatti-harakatlari uchun javobgarligi, bu o'ziga va boshqalarga nisbatan ishonchlik va halollikdir. Har bir inson o'z hayotida mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi kerak. Albatta, javobgarlik boshqacha. U qonun hujjatlarida huquqiy, ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik sifatida belgilanishi mumkin. Deyarli har qanday davlat fuqarosi konstitutsiya va boshqa huquqiy hujjatlar bilan kafolatlangan huquq va majburiyatlarga ega. Majburiyat va qoidalar buzilgan taqdirda, fuqaro javobgar bo'ladi. Biroq, qonun doirasidan

tashqariga chiqadigan yana bir mas'uliyat bor. Bu axloqiy mas'uliyat, insonning harakat qilish qobiliyati va o'z harakatlari uchun javobgarlik.

Kichkina bola deyarli mas'uliyatsiz. Biroq, vaqt o'tishi bilan barcha bolalar o'sib boradi. Ularning o'z majburiyatlari bor, ular qaror qabul qilishni boshlaydilar. Ko'pchilik uchun mas'uliyat yuki juda og'ir ko'rinadi. Ular undan qochish yoki uni boshqa birovga o'tkazish uchun har qanday yo'l bilan harakat qilishadi. Buni qilish kerak emas, chunki mas'uliyat nafaqat mas'uliyatni, balki erkinlikni ham beradi. O'z qarorlarini qabul qilish erkinligi – bu avvalambor o'z yo'lini tanlash qobiliyatiga egalikdir. Bola maktabga borishni boshlaganda, uning vazifalari qunt bilan o'qishni o'z ichiga oladi va buning uchun topshiriqlarni o'z vaqtida topshirish, o'qituvchining ko'rsatmalari va ota-onasining ko'rsatmalariga rioya qilish kerak.

Har bir ota-ona o'z farzandining o'qishda muvaffaqiyat qozonishini xohlaydi, shuning uchun ko'p hollarda bu juda ko'p narsani talab qiladi. Hayotning ushbu bosqichlarida bola harakatlar yoki harakatsizlikning oqibatlari borligini tushuna boshlaydi. Misol uchun, testdan oldin o'tilgan materialni takrorlamaslik harakatsizlikdir, bu odatda yomon baho bilan jazolanadi. Talaba buni tushunishi va kelajakda unga yordam beradigan xulosalar chiqarishi shart.

OTM talabalari uchun esa bundan ham ko'proq mas'uliyat va mustaqillik talab etiladi. Shuning uchun mas'uliyatni bolalikdan o'rgatish muhimdir. Ko'p narsa ota-onalarga, ular o'z farzandlariga nimani o'rgatishlari va qanday axloqiy qadriyatlarga sarmoya kiritganliklariga bog'liq. Agar inson mas'uliyatli bo'lishni istamasa va o'zini noo'rin tutsa, u jamiyatda qiyinchilikka duch keladi, chunki odamlar mas'uliyatsiz harakatlarni yoqtirmaydilar va hurmat qilmaydilar.

Biz har bir xatti-harakatimiz uchun javobgarmiz. Inson o'z vijdoni bilan ish tutsa, mas'uliyatni e'tibordan chetda qoldirmasa, u albatta munosib odamlarni mag'lub etadi, o'zini ishonchli his qiladi. Shuning uchun bu tuyg'uni o'zida tarbiyalash, nazorat qilish va doimo mas'uliyatli shaxs bo'lishga harakat qilish juda muhimdir. Mas'uliyatli odamlar har doim ishonchli, chunki har qanday vaziyatda ularga ishonish mumkin. Bunday odam juda ishonchli, u o'z va'dalarini bajarishga harakat qiladi va hech qachon boshqalarni tushkunlikka tushirmaydi. U o'z xatolarini tan olishni va agar vaziyat talab qilsa, aybni o'z zimmasiga olishni biladi. Har qanday sababga ko'ra, u o'zi kerak bo'lgan narsani qila olmagan hollarda, u har doim bu haqda ogohlantirishga va vaziyatni iloji boricha tuzatishga harakat qiladi.

Mas'uliyatning o'zi ham boshqacha bo'lishi mumkin. Uning shakllarining eng murakkabi – bu nafaqat o'z harakatlaringiz, balki boshqa odamlarning harakatlari uchun ham javob berishingiz kerak bo'lgan shakldir. Bu, masalan, odamning farzandlari bo'lganida sodir bo'ladi. Jamoat arboblari yoki aholining ayrim guruhlari mansabdor shaxslari ham o'z vasiyliklari uchun javobgardirlar.

Mas'uliyat – bu o'z-o'zidan mavjud bo'lmagan, lekin har doim ma'lum bir kontekstda ko'rib chiqiladigan narsa. Bizning jamiyatimizda mas'uliyat haqidagi ba'zi qarashlar shu qadar shuhratparastki, insonning to'g'ri xulq-atvorini aniqlash juda qiyin. Mas'uliyat qanchalik ko'p bo'lsa, odam nimanidir o'zgartirishi va o'zi mas'ul bo'lgan narsaga ta'sir qilishi shunchalik kam bo'ladi. Ba'zan, aniqrog'i, o'z mas'uliyatini kamaytirish uchun odamlar ishning

ko'lamini ataylab ko'paytiradilar, shunda ma'lum bir hodisalar uchun javobgar bo'lganlarni topish deyarli mumkin emas. Inson o'z ishiga mas'ul bo'la olgandagina jamiyatning haqiqiy va to'la huquqli a'zosi deyish mumkin. Inson har doim o'z xatti-harakati, qilmishi uchun javobgar bo'lishi, taqdirini qo'lida mahkam ushlab turishi, har qanday sinovlarga tayyor bo'lishi, shaxsiy hayotida doimo g'alabalarga intilishi kerak.

Mas'uliyat – bu shaxsning kimgadir yoki biror narsa oldidagi majburiyati. Masalan, ijtimoiy burch, vijdon va or-nomus, hayotiy mavqei va boshqalarga ijtimoiy axloqiy me'yor va tamoyillarga ko'ra munosabati jamiyat oldidagi mas'uliyat mezoni hisoblanadi. Bundan tashqari, har bir oddiy odam o'zini, xatti-harakatlarini boshqara olishi kerak. O'z-o'zini tarbiyalash ham mas'uliyatning namoyon bo'lishi, inson allaqachon etarlicha etuk va ma'naviy barqaror shaxs ekanligidan dalolat beradi. Doim yodda tutish lozimki, inson o'z orzularini amalga oshirishi va maqsadiga erisha olishi faqat insonning o'ziga bog'liq.

Mas'uliyat – har qanday vaziyatning oqibatlarini bartaraf etish qobiliyati va harakatlari uchun javobgar bo'lish majburiyati. «Biznes qilish qobiliyati» nimani anglatishini tushunish juda muhimdir. Bu, vaziyatga ta'sir qilish qobiliyatiga ega bo'lishni anglatadi. Buning ma'nosi – boshqaruv, kuch va boshqa epitetlar, ularda javobgarlik nima uchun olinishiga ta'sir qilish qobiliyati mavjud. Talabalarda mas'uliyatni shakllantirish OTMda o'quv jarayonini tashkil etish va mazmunini qayta qurishni, yangi o'qitish texnologiyalarini yaratishni talab qiladi, ulardan biri modulli-reytingli o'qitishdir. Modulli-reyting majmuasi – modulli dastur va bilimlarni baholashning reyting tizimi kombinatsiyasi – talabalarda mas'uliyatni shakllantirishning samarali vositasidir. Bu o'quv jarayoniga, talabalarining o'quv faoliyatiga nisbatan mas'uliyatini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri – mustaqil ish va bilimlarni baholash reyting tizimining o'zaro ta'sirini ta'minlaydi [2].

Talabalarda shaxsiy va kasbiy mulk sifatida mas'uliyatni shakllantirish ta'lim faoliyati jarayonida muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin; ushbu xususiyatni shakllantirish talabalarining mustaqil ishi va modulli-reytingli o'qitish asosida ularning bilimni baholashning reyting tizimini o'zaro ta'siriga asoslanishi kerak. Modulli-reytingli o'qitish tizimining samarali ishlashi uchun shartlar quyidagilardan iborat: mustaqil individual tayyorgarlik yoki modul nazorati ostida kichik guruhlarda ishlash; axborotni muammoli taqdim etish; har bir talabaga individual yondashish asosida o'qituvchining talabalar predmet-sub'ekt o'zaro munosabati; kiritish, joriy, oraliq va umumlashtiruvchi nazorat orqali fikr-mulohazalarni amalga oshirish; barcha turdagi o'quv ishlarini baholashning reyting tizimi; individual kommunikativ tizimni joriy etish [2].

OTMlarning asosiy maqsadi yuqori malakali mutaxassis tayyorlashdir. Zamonaviy yosh mutaxassis ijtimoiy takomillashtirishning hozirgi bosqichi unga qo'yilayotgan talablarga javob berishi kerak. Jamiyatga tashqaridan ko'rsatma kutmaydigan, mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan, katta-kichik ishlarda boshlangan hamma narsani oxirigacha yetkazadigan mustaqil insonlar kerak.

Mas'uliyat muammosi bugun, birinchi navbatda, jamiyatimizdagi islohotlar

tufayli alohida ahamiyat kasb etdi. Inson hayoti va real munosabatlarining qaysi sohasi – inson va inson, inson va jamiyat, inson va tabiat – qanday sohani olib qaramasak, og‘ir ahvolni yengish va taraqqiyot insonga, ularning faol, maqsadli va mas’uliyatli harakatlariga bog‘liq ekani hamma joyda uchraydi. Shu munosabat bilan mas’uliyatli harakatlar sub’ektini shakllantirish zarurati tug‘iladi. Gap “tarix tomonidan kechiktirib bo‘lmaydigan vazifalarni amalga oshirish mas’uliyati yuklangan ijtimoiy kuchlarda ong va mas’uliyat hissini tarbiyalash” haqida bormoqda. Yoshlarda, xususan, talabalarda mas’uliyatni shakllantirish alohida ahamiyatga ega, shuning uchun universitetlar oldida ushbu muammoni hal qilishga hissa qo‘shadigan o‘quv jarayonini takomillashtirish yo‘llari va vositalarini izlash vazifasi turibdi.

O‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini tarbiyalashda oila ham muhim rol o‘ynaydi, chunki talabalar ko‘p vaqtini oilada o‘tkazadi. Ota-onalar ushbu bosqichda o‘z farzandlariga alohida e‘tibor berishlari kerak. O‘quvchilarda mas’uliyatni shakllantirish ota-onalardan katta sabr-toqatni talab qiladi. Ota-onalarning o‘zlari misol bo‘la olsalar, osonroq bo‘ladi. Ota-onalar farzandiga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatib, o‘zlariga asosli talablar qo‘yishlari, u bilan til topishib, o‘z maqsadlariga erishishlariga yordam berishlari mumkin.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, oliy ta‘limning yangi shakllarini o‘rganish, ularning an‘anaviylarga nisbatan o‘ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, talabalarning shaxsiy va motivatsion rivojlanishiga ta‘sirini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Shuni esda tutish kerakki, har bir inson nafaqat tashqi dunyoda, balki birinchi navbatda o‘zida nimanidir o‘zgartirish istagi bo‘lsagina, u mas’uliyatli bo‘lishi mumkin. Xatolaringizni tan olish, axloq va halollik qonunlari bilan yashashning hech qanday uyatli joyi yo‘q.

ADABIYOTLAR:

1. Aysmontas B.B., Uddin Md Aktxer, Личностные и мотивационные особенности студентов очного и дистанционного обучения (сравнительный анализ) // Монографиya, М. 2014. В. 8.
2. Baranovskaya L.A. Формирование ответственности у студентов в процессе учебной деятельности // f.n. dissert. 2002 y.